

A szakadék szélén

Jugoszlávia öröksége

Tanulmányom első változata 1998-ban a budapesti Teleki László Alapítvány felkérésére készült, s egy tudományos tanácskozáson előadás formájában hangzott el. Emlékezetem szerint az általam elmondottakat vita nem követte, nem is igen követhette, hiszen akkor egy állapotról szóltam, amelynek végkifejlete előre nem volt látható. Alig voltunk túl a daytoni megállapodás aláírásán, még senki nem látta előre, hol fog megállni az a bomlási folyamat, amely véres erőszakká fajult, s amelynek a jugoszláv államszövetség az áldozata lett. Ma, amikor tizenkét év múltán a tanulmányt újra elővettem, megdöbbenve tapasztalom, szinte semmit sem kell javítanom az akkori megfigyeléseimre. Pedig Szerbiában azóta – katonai értelemben – béke van, s az ország keresi a gazdasági felemelkedés és a társadalmi konszolidálódás lehetőségeit, mégsem állítható, hogy az élet minősége jobbra fordult volna. Erről tanúskodnak a rideg számok is.

1989-ben a Jugoszlávián belüli konfliktusok kiéleződésének évében Szerbiában 607 312 (17,9 százaléka) volt a munkanélküliek száma, ami 1996-ban már 819 368-ra (25,7 %-ra) nőtt. Ebben nem volt benne a gazdasági összeomlás következtében elküldött munkavállalók (akkor azt mondták: a kényszerszabadságon lévők) száma, ami az embargót követő hónapokban, 1992 őszén megközelítette a 800 000-et, és 1996-ban is hivatalosan még mindig 148 148 fő volt, mint ahogyan nem tartalmazta ez a szám az ugyancsak 800.000 főnyi, akkori szerb menekültek munkaképes tömegét sem. 1996-ban Szerbia 9,8 millió lakosa közül 2 320 000 aktív munkavállalóra 1 550 000 a „termelésből kiesett” felnőtt jutott. Ezekről az évekről írta Mirnics Károly egyik tanulmányában: „Minden egyes foglalkoztatottra már most 22 eltartott jut, de ez az arány tovább fog romlani. Az eltartottak között van másfél millió nyugdíjas, 700 000 munkaké-

pes, de a társadalom peremére került szociális eset. A társadalom 90 százalékát nyomorba döntötte a háború. Ugyanakkor a szövetségi költségvetés 70–75 százalékát a katonaságra és a rendőrségre költik.”¹ Közben az ország gazdasági mutatói minden tekintetben katasztrofális mértékben romlottak:

	GDP millió dinár	NJ millió dinár
1989	49 811	38 664
1990	45 869	35 876
1991	40 537	32 118
1992	29 226	23 190

1995	22 017	17 944

Mi változott azóta? A Köztársasági Statisztikai Hivatal legfrissebb, 2010. június 30-i értékelése szerint Szerbiában a munkanélküliek száma a tavalyi, 2009-es évhez képest 3,6 százalékkal növekedett, így ma 19,2 százalékot tesz ki. Ugyanakkor a munkavállalók száma 3,5 százalékkal csökkent, és pillanatnyilag 38,1 százalék. Vajdaságban a munkanélküliek száma 20,9 százalékos, Közép-Szerbiában 20,6 százalék, míg Belgrádban csupán 14 százalék. A felmérés szerint a belgrádi polgárok 39,6 százalékának, a közép-szerbiai polgárok 38,9 százalékának van munkája, míg Vajdaságban ez a szám 35,4 százalék. Akkor hány foglalkoztatottra hány eltartott esik ma, 2010 nyarán?

1996-ban, az összeomlott ország szinte regisztrálhatatlan gazdasági mutatói szerint Szerbiában 25,7 százalék volt a munkanélküliek száma. Tizenöt év múltán, Kis-Jugoszlávia, majd az átmeneti Szerbia és Montenegró államszövetsége után a mai Szerbiában (ismét erőteljes növekedés folytán) 19,2 százalék a munkát keresők száma. Komisz, rideg számok, szá-

¹ Mirnics Károly: **Az eltűnés veszélyének örvényében**; In: **Kis-Jugoszlávia hozománya** – Írások az asszimilációról és a kisebbségekről; Budapest – Hatodik Síp Alapítvány, 1996. 57. és 61. p. Másutt Mirnics Károly a következőképpen összegezi: „A jugoszláv gazdaság, mindenekelőtt az ipar teljes csődje a teljes magyar városi népességet érinti. A magyar városi népesség 60–70 %-a elveszítette a munkahelyét a szocialista nagyüzemekben. A munkanélküliség első számú vesztese már több évtizede, de 1981–1991 óta kimondottan a magyar városi népesség. Ennek következtében a magyar városi népesség egy része a demoralizáltság állapotába került (szürkegazdaság, csempészet), a másik része mindent elkövet azért, hogy elhagyja az országot, kivándoroljon a nyugati országokba vagy Magyarországra.” – **Menekülő önazonosság-tudat**; In: **Sorskérdéseink** – Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatának írásaiból (szerkesztette Sebestyén Imre); Újvidék – a Magyar Szó kiadása, 2003. 96–97. p.

zával sorolhatók, az indexek, a szorzók és a mutatók azonban az életről vajmi keveset árulnak el. A statisztika a hivatalnak fontos, az élet egészen más törvények alapján ölt formát, alakítja ki magáról a képet. Ezer és ezer oka van annak, hogy az emberek többsége nem meri feltenni a kérdést: valójában, megérte? Vagy, hogy: kinek érte meg a közel két évtizednyi szenvedés? Válasz helyett álljon itt a helyzetjelentés, amely korántsem teljes, de talán megmutat valamit abból a mélységből, amely akkor, az 1990-es évek elején alattunk, délvidéki magyarok alatt megnyílt.

A délvidéki magyarság a délszláv háborúban

Az 1988–1889-es esztendő a volt Jugoszlávia egykori lakosaiban a forrongó, lázongó és egyre nyugtalanabb ország emlékezeteként élnek. Az egyre inkább elmélyülő koszovói válság tragikus fordulatot hozott a szerb politikai életben, olyan súlyos leszámolásokhoz vezetett, amelyek tovább élezték Szerbia és a többi köztársaság – elsősorban Szlovénia és Horvátország – valamint Szerbia és a jugoszláv föderáció állami és politikai szervei és intézményei közötti feszültséget. A belgrádi szerb politika – immár Slobodan Milošević irányításával – 1988-ban vett oly drámai fordulatot, amely az elkövetkező egy évtizedben a második világháború után létrejött „második”, titói Jugoszlávia megszűnéséhez, a 22 milliós ország tragikus széthullásához vezetett. Jugoszlávia – 1918-as létrejöttének pillanatától meglévő – belső ellentmondásait és folyton újjászülető feszültségeit képtelen volt politikai eszközökkel megoldani, s ez 1991 után törvényszerűen vezetett el a szerb-szlovén, a szerb-horvát, a szerb-bosnyák és a szerb-albán háborúk sorozatához. A fegyveres konfliktusok – melyeket egyes elemzők méltán neveznek a század legvéresebb háborúinak – a hét évtizeden át egy államközösségben élő 22 millió állampolgár életét valamilyen formában érintette; több százezer meggyilkolt, otthonából milliószám elüldözött, megfélemlített és vagyonából kifosztott horvát, bosnyák, szerb és albán lakos, a tömegsírok sokasága a felégetett falvak ezrei, a megsemmisült gazdasági, mezőgazdasági és ipari létesítmények sora, az általános elszegényedés, a biztos munkahely hiánya, a szociális szolgáltatások megszűnése jelzi, hová vezetett a hatalmi politika által korlátlanul szított nemzeti türelmetlenség.

A délszláv válság eredőit a szerb államiság kérdésének téves fölvetésében kell keresni. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a Jugoszláv Királyság, majd a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság

belső problémái között mindenkor a legfenyegetőbb a szerbek és a velük egy államközösségben élő délszláv népek (nemzetek) között mindvégig meglévő, rendszeresen föl-fölizzó nézetkülönbségek voltak. Emellett, a Jugoszláviában élő nemzetiségek közül a létszámában folyamatosan gyarapodó és 1991-ben megközelítőleg kétmilliónyi, a nemzeti önrendelkezési jogokra egyre határozottabban hivatkozó, önmagát politikai szubjektumként egyre világosabban megfogalmazó, de csak „kisebbségként” számon tartott koszovói albán közösség fellépése jelentett olyan politikai problémát, amely a nyolcvanas évek elejétől eredendően meghatározta elsősorban Szerbia, ám ebből eredően az egész ország politikai, gazdasági és társadalmi életét. Ma már kimondható: a szerb nemzeti törekvések alapvetően meghatározták a három történelmi Jugoszlávia sorsát. 1929-ben a véres leszámolásokhoz vezető horvát-szerb ellentétek radikális megoldásának – vagy csak kezelésének – reményben vezették be a királyi diktatúrát, és alakították át az ország társadalmi-politikai (és közigazgatási) életét. 1941-ben az ismételten fölforrósodott belső ellentétek legalább akkora szerepet játszottak az ország széthullásában, az önálló államként történő megszűnésében, mint az európai, nagyhatalmi politikai viszonyok nyomán kirobban fegyveres konfliktusoknak a Balkánra történő kiterjedése. Az 1945-ben szocialista államként létrejött titói Jugoszlávián belül – talán az első évtizedet leszámítva, amikor az ország újjáépítésének belső gondoljai, valamint a Moszkva által vezetett, és 1948-ban drámai fordulatot vett ideológiai konfrontálódás az ország szuverenitása elvesztésének a veszélye egységes politikai irányvonalat szabott a jugoszláv politikai vezetés számára – ugyancsak a szerb hegemonista törekvések jelentették a legvesélyesebb konfliktusforrást. Ama hírhedt 1974-es alkotmányban a szerb politikai vezetés meghatározó – s az elkövetkező másfél évtizedben egyre inkább befolyásos szerephez jutó – része a szerb nép és a szerb államiság ellen elkövetett legsúlyosabb bűnököt látta politikailag megvalósulni. Azzal, hogy az új szövetségi alkotmány a köztársaságokat határozta meg a nemzeti szuverenitás letéteményeseinek, s ilyen értelemben ruházta fel őket a jogalkotás és a jogérvényesítés lehetőségével, komoly lépéseket tett az ország konföderatív átalakítása felé. Ugyanakkor az alkotmány újszólván köztársasági státuszt biztosított Szerbia két tartománya – a Vajdasági és a Koszovói Autonóm Tartomány – számára, és ezzel, vélték a szerb politikai és értelmiségi körök, halálos csapást mért a szerb államiságra. Az alkotmány kihirdetésének első

pillanatától Szerbiában – ha látványos tiltakozást nem is, de – mérhetetlen ellenszenvet váltott ki, eredendően meghatározta a szerb politikát, irányt szabott az egyre artikuláltabb nemzeti erők fellépésének, s amikor 1981-ben ismét kiéleződött a szerb-albán ellentét, már együtt volt a „nemzeti ellenségképnek” mindazon eleme, amelyek rövid idő alatt radikalizálták a szerb politikát és a közéletet. Megszületett és politikai programként is megjelent előbb az egységes Szerbiáról alkotott elképzelés, majd kinőtt belőle a Nagy Szerbia-álmom, amely végzetesen szembeállította az akkori Jugoszlávián belül együtt élő délszláv nemzeteket.²

Szerbia politikai jövőjét illetően sorsdöntő jelentőségűnek bizonyult Slobodan Milošević 1987. április 24-én, Kosovo Polje-i látogatása során elmondott beszéde. Elemzők ma is úgy vélik, a szerb „vezér” ekkor fedezte fel, hogy a szerb-albán konfliktusnak, a szerb tömegek által követelt megfelelő „rendezése” mekkora lehetőségeket biztosít politikai karrierje számára. Ekkor jött rá, hogy a koszovói indulatok ügyes meglovagolása egyszerre jelent számára a Szerbián belüli teljes politikai hatalom megszerzését és a hatalom megtartásához szükséges össznépi támogatás biztosítását. A szerb nép veszélyeztettségének hangoztatása pedig biztos alapot ígért egyfelől az 1974-es alkotmány Szerbia számára történő kedvező megváltoztatására, másfelől a Szlovén, de mindenek előtt a Horvát Köztársaság politikai vezetése által egyre világosabban megfogalmazott önállósodási törekvésekkel szemben megfogalmazott „minden szerbet egy államba” politikai jelszó hangoztatására, és az erre épített nemzeti stratégia érvényesítésére. Milošević és a mögötte felsorakozott erők ugyanakkor fölismerték azt is, mekkora erő rejlik a „nemzeti érdekek védelmére” utcára vitt tömegekben. A szerb vezér Kosovo Polje-i beszéde alkalmával először érezte meg a tömeg erejét, és azonmód világossá vált számára, mit jelent megszerezni és kézben tartani ezt a hatalmas erőt.

1988-ban Szerbiában egyre gyakoribbá váltak a mítingek mint a politikai nyomásgyakorlás és érdekérvényesítés leghatásosabb eszközei. Az első tömeges demonstrációk Belgrádban (Rakovicán) és Közép-Szerbia más nagyvárosaiban – Kragujevácon, Leskovácon, Nišben – még a közel egy évtizede folya-

matosan romló szociális-gazdasági helyzet elleni tiltakozás jegyeit viselték magukon, ám amikor a Milošević által képviselt politikai erők az „antibürokratikus forradalom” jelszavával meghirdették a régi politikai vezetéssel történő leszámolás programját, a tömeges utcai tüntetések egyszerre nacionalista jelleget öltöttek. 1988 tavaszától a köztársaság elégedetlen tömegei az egységes Szerbia megteremtése érdekében egyszerre követelték az 1974-es alkotmány megváltoztatását, az albánok által veszélyeztetett koszovói szerbek védelmét, és a „minden szerbet egy államba” jelszó mögött megbúvó Nagy-Szerbiáról alkotott álmom megvalósítását. E három elem együttese alkotta Slobodan Milošević politikai programjának lényegét, és a politikai, majd katonai erővel történő érvényesítése vezetett a titói Jugoszlávia katasztrófájához.

A Vajdaság és az „antibürokratikus forradalom”

1988. július 10-én Miroslav Šolević, a koszovói szerbek érdekében rendezett demonstrációk fő szervezője és mozgatója – egyébként akkoriban Milošević egyik legfőbb bizalmasa – tömegtüntetést szervezett Újvidéken, hogy a tartomány lakosai számára is világossá tegye, milyen mérhetetlen szenvedéseket kell elviselniük a többségében albánok által lakott déli tartományban a szerbeknek. A tömeges fölvonulás látványos volt ugyan, de különösebb következményekkel nem járt. A belgrádi vezetés azonban a tömegmegmozdulást főpróbának tekintette, s mivel az alkotmánymódosítás kérdéséről a politikai viták során a tartományi és a köztársasági érdekek hajszálnyt sem közeledtek, Milošević taktikát változtatott, s úgy döntött, hogy a változást a szerb tömegek erejére támaszkodva éri el. A következőképpen érvelt: mivel a vajdasági politikai vezetés – a föderáció szerveinek hathatós támogatását élvezve – ellenezte az 1974-es alkotmánynak a szerbség érdekeit is szem előtt tartó módosítását, (mely alkotmány a tartományok autonómiájának biztosításával kiszolgáltatót és védtelen helyzetbe hozta a koszovói szerbeket), és ezzel akadályozta az egységes Szerbia megteremtését³, a teljes tartományi vezetést el kell távolítani a politika színpadáról. Azt is világosan látta, hogy tervét legkönnyebben a

² Lásd erről: Kocsis Károly: *Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Budapest – Teleki László Alapítvány, 1993.; Laura Silber–Allan Little: *Jugoszlávia halála*; Budapest – Zrínyi Kiadó, é. n. [1996]; Szilágyi Imre: *Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte*. Budapest – Teleki László Alapítvány, 1998; Ugyanő: *A jugoszláv válság geopolitikai előzményei és következményei*. Budapest – BIGIS Közlemények 6. 1998. 270–281. p.; Major Nándor: *Párbeszéd a valósággal*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1988; Az 1974. évi szövetségi alkotmány módosításáról: *A Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánya tervezetének indoklása*; Küldöttek Híradója. Újvidék, 1990. július 31.

³ Boško Krunic, vajdasági szerb pártfunkcionárius a június 10-i újvidéki tüntetést követően is igyekezett megvédeni a Milošević és köre által egyre hevesebben támadott autonóm tartományok önrendelkezési jogát. „Valamennyien tudjuk – mondta egyik beszédében –, hogy a mai Jugoszlávia legégetőbb kérdése a szerbek és a montenegróiak (crnogoraiak) elvándorlása Koszovóból... Mi viszont határozottan visszautasítunk minden ilyesfajta vádaskodást. Mi, a Vajdaság, sohasem követeltünk köztársasági rangot. Mivégre, kinek és meddig kell még ezt bizonygatnunk?” Laura Silber–Allan Little i. m. 76. p.

szociális elégedetlenségre épülő tömegmegmozdulások lendületére, az „antibürokratikus forradalom” erejére támaszkodva valósíthatja meg.

1988. október 5-én a koradélutáni órákban Bácspalánka felől gyalog, autóbuszokon és teherautókon tiltakozó emberek tízezrei vonultak Újvidék központjába, a tartományi képviselőház elé. A teljes tartományi vezetés lemondását követelő tömeg élén az a Mihalj Kertes állt, aki az elkövetkező években Slobodan Milošević legkedveltebb magyarjaként fontos szerephez jut a szerb politikai életben. Meglepő gyorsasággal csatlakoztak a demonstrálókhoz a szerbiai Čačak és Titovo Užice környékéről érkezett tömegek, s a mintegy negyvenezer ember már hangosan követelte a vajdasági pártvezetés távozását. A képviselőházban üléselő képviselők még akkor is szavazásra szeretnék volna bocsátani a dolgot, amikor lényegében már minden eldőlt. Belgrádban már régen döntöttek a Vajdaság sorsáról, amikor másnap, október 6-án közölték a türelmét veszítette és a képviselőház ostromára készülő tömeggel, hogy a tartományi vezetés Major Nándorral, a Vajdaság SZAT Elnökségének elnökével az élen, lemondott.⁴

Kétségtelen, a tartományi vezetés rosszul mérte fel a helyzetét, még akkor is alkupozícióban képzelte magát, amikor Slobodan Milošević fölheccezt szerbek százezres tömegeivel bizonyította: semmilyen alkura nem hajlandó. A belgrádi szerb központi lapok naponta jelentek meg olyan címekkel, amelyek világosan jelezték az események irányát, és a politikai szándékot. „Szerbia vissza kell, hogy kapja azokat a jogokat, amelyeket a békében elveszített”, „Szerbiának minden jogot meg kell adni ahhoz, hogy állam legyen”, „Szerbia érdekeit nem képviselhetik a tartományok”, „A tartományoknak a Szövetségi Képviselőházban nem lehet küldöttük, mert ez azt is jelenti, hogy ezzel elismerjük: a tartományok is államok”. Egyértelmű üzenetek, amelyekről azonban a vajdasági politikai vezetés mintha tudomást sem vett volna. Azzal vigasztalódott: a tartományok nem szűnhetnek meg, és a Szövetségi Képviselőház 1997. december 29-i ülésén meghozott A JSZSZK Alkotmányának módosításra vonatkozó tervezetével kapcsolatos határozatokra hivatkozott, amikor – kiemelve annak 10. pontját – érvként hangoztatta: „az egység és az együvé tartozás alapjául szolgáló viszonyoknak az érvényesítése előfeltétele-

zi a Szerb SZK mint állam és szocialista öngazgatású demokratikus közösség, továbbá az autonóm tartományok, mint a Szerb SZK-hoz tartozó autonóm szocialista öngazgatású közösségek és a jugoszláv föderalizmus konstruktív (államalkotó) elemei alkotmányos helyzetének teljes és következetes érvényesítését.” Ebből a körülményes megfogalmazásból a politikai vezetés arra következtetett, hogy bár a két tartomány valóban Szerbiához tartozik, ugyanakkor „mint minden köztársaság, külön-külön is felelősséggel tartoznak az országos szintű intézményeknek és vezető szerveknek”.⁵

Vajon mit jelentett a tartomány autonómiájának felszámolása a vajdasági magyarság számára? Megértette-e, mekkora veszélyeket rejt magában az, hogy 1988. október 6-tól sorsáról, az állampolgári jogait és kötelességeit érintő kérdésekről nem a régió természetes centrumában, Újvidéken, hanem a szerb újjászületéshez ideológiát gyártó egyik legjelentősebb – és a Szerb Tudományos Akadémia hírhedt Memoranduma óta a legszélsőségesebb – központjában, Belgrádban döntenek? Az 1974-es Alkotmány ugyan de jure még érvényben van, de facto azonban már semmi jelentősége nincs?⁶ Az utca embereként, amikor a féktelen indulattal felvonuló, hazafias érzelmektől túlfűtött, olykor-olykor – egyre gyakrabban – már a rossz emlékű csetnik-jelvényekkel és egyenruhákkal is hivatkozó, a „mennyei szerb nép” országát, a Nagy-Szerbiát éltető, a szerb ősiségre hivatkozó, és a vérrel szerzett szent föld védelmére felszólító, indulatos tömeggel találkozott, vajon megsejtett-e valamit az országra – és ezzel együtt természetesen reá is – végzetes veszélyt jelentő politikai szándékok lényegéből? Vagy hitt a régi, kommunista nomenklátúra alkotta bürokrácia felszámolását követő gazdasági és társadalmi reformokban, és hitt anyagi helyzete és sorsa jobbra fordulásában? Hitte, hihette-e, hogy az új politikai vezetésnek gondja lesz a jugoszlávai magyar kisebbségre is, amikor ez a politika éppen a kisebbségek – a koszovói albán kisebbség – ellenében fogalmazta meg „ország- és nemzetépítő” programját, és írta át magát az Alkotmányt is? Vagy megtévesztette az ígéret, hogy Belgrád a jövőben másmilyen politikát folytat a „mindenkor lojális és a Szerbiához hű” magyar kisebbségi közösséggel, mint a szerbségre és a szerb államiságra halálos veszélyt jelentő koszovói albánokkal szemben? Vajon voltak-e reményteli elvárásai azzal

⁴ Németh János: *Tájkép – csata után*; 7 Nap, 1988. október 14.; Vlaovics József – Fazekas András: *Kenyeret, demokráciát, boldogabb hazát!*; Dolgozók, 1988. október 13.

⁵ Hatala Zoltán: *Megszűnnek-e a tartományok?*; Dolgozók, 1988. szeptember 15.

⁶ Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja 1991. június 29-én tette közzé a Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza által kidolgozott és a Szerb Képviselőház Nemzetgyűlése által 1991. május 22-én jóváhagyott *Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumát*. Már az is sokatmondó tény, hogy a korábbi alkotmány helyett a tartomány státuszát, jogi és közigazgatási helyzetét csak egy statútum szabályozta.

az újonnan hatalomra került szerb politikai vezetéssel szemben, amely saját legitimitását láthatóan, érezhetően a nacionalizmusra építette, miközben az intézményeket, a tömegtájékoztatási és hírközlési eszközöket, az újonnan alakuló civil szervezeteket egyre hevesebb sovíniszta indulatok kerítették hatalmukba?

Szerbia új politikai vezetése 1988 őszén – ez világosan felismerhető volt – egy erősen centralizált nemzetállam kiépítésének szándékával látott hozzá alkotmányos rendjének „helyreállításához”. Céljai megvalósításához kihasználta a szociális helyzetükkel elégedetlen tömegek indulatát, melyet ugyesen nacionalista ideológiából merített eszmei tartalommal töltött fel – s ezzel szinte fanatizálta őket. A tömegek tehát ekkor már a politikaformáló erők legbiztosabb támaszaként az utcán voltak, a következő nagy feladat a fegyveres erők, a katonaság és a biztonsági alakulatok utcára vitele lesz. 1991. március 9-én ez is megtörtént.⁷ Az „antibürokratikus forradalom” jegyében fogant, de az egyre nyíltabban hangoztatott egységes, minden szerbet egy államba tömörítő Nagy-Szerbiáról szőtt álmok megvalósítása érdekében Belgrád kész volt a háborúra.

Valóban volt ok a reményre?

A vajdasági magyarság 1988 őszén – néhány mérvadó nézet és vélemény ellenében – visszafogott reményekkel ugyan, de hitt sorsa jobbra fordulásában. Joggal érezte úgy, hogy október 6-án az „antibürokratikus forradalom” végérvényesen elsöpörte a kommunista nómenklatúra éppen hatalmon lévő, s hatalmukat immár közel másfél évtizede a belbiztonsági szervek erős és határozott terrorjával gyakorló (Dušan Alimpić, Stevan Doronjski, Major Nándor, Živan Berisavljević, Stipan Kopilović és mások nevé-

vel fémjelzett) politikus-gárdát. A megcsontosodott hatalmi struktúra kegyetlen eszmei harcot vívott pozíciója megőrzése érdekében, a „testvériség-egység” forradalmi hagyományainak jelszavával kíméletlenül felszámolt minden olyan törekvést, amely mögött a nemzeti identitás megmutatásának leghalványabb gesztusát vélte fölfedezni, harcot vívott minden olyan, általa polgári örökségnek vélt jelenség ellen, amelyet a „szocialista forradalom vívmányaira” nézve veszélyesnek ítélt, és keményen megtorolt minden olyan kulturális-művelődési és tájékozódási törekvést, amely a nemzeti hagyományok és a történelmi örökség megőrzésére és ápolására irányult.

A Vajdasági Kommunista Szövetség Elnökségének elnöki székében 1988. május 4-től az a Major Nándor ült⁸, aki mint novellista, majd később a francia egzisztencializmusról írt filozofikus ihletettséggel tanulmányok szerzője, a Híd című folyóirat 1950-es nevezetes áprilisi számában az akkor induló új nemzedék tagjaként is szerepelt.⁹ A tartományban az 1970-es évek elejétől számított két évtizedre a politikai jellegű leszámolások, a koncepciók peres sora, a megfélemlítés légköre volt a jellemző. 1972-ben látványos kirakatper keretében felszámolták a Jugoszláviai Magyar Nyelvűvelő Egyesület szabadkai fiókszervezetét, demonstratív módon fenýítve meg annak vezetőit, Kongó Tivadart és Uzon Miklóst.¹⁰ Hasonló eljárás során 1976-ban – az 1972-ben kezdődő meghurcoltatások után – végleg felszámolták a Dél-bánáti Magyar Művelődési Egyesületek Szemléje című rendezvényt¹¹. 1976. január 13-án látványos akció keretében Zentán letartóztatják Vicei Károlyt és társait, akik magyar amatőr Kísérleti Színpad megalakításának ötletével léptek a közönség elé. A nem kevésbé látványos bírósági tárgyalást követően Vicei Károlyt és Gordos Jenőt két-

⁷ Slobodan Milošević a Belgrád utcáira vonuló, főleg egyetemistákból álló tüntetők ellen 1991. március 9-én bevetette a fegyveres erőket. Az összecsapásoknak halálos áldozatai is voltak. Ez volt „az a nap, amikor világossá vált, hogy Milošević nem riad vissza attól, hogy erőszakot alkalmazzon saját népével szemben annak érdekében, hogy meg tudja tartani a hatalmát. Csúpan négy évvel azután, hogy Koszovóban megígérte a szerbeknek: »senki sem emelhet kezét rátok«, harcokcsikát küldött ellenük a saját fővárosukba.” – Laura Silber–Allan Little i. m. 163. p.

⁸ Major Nándor politikai pályafutása a hetvenes évek elején kezdődött. Jugoszláviában ekkor zajlott a hatvanas évek végén (az 1968-as európai eseményektől sem függetlenül) kibontakozott liberális mozgalmakkal történő politikai leszámolások időszaka. Az 1973 októberében közzétett Titolevél után az anarcho-liberalizmus erőinek felszámolásával a párt soraít tisztították meg a demokratikus nyitás támogatóitól, a nacionalizmus elleni küzdelem jelszavával pedig az egyre határozottabban körvonalazódó horvát és szlovén nemzeti törekvésekkel szemben léptek fel a legkegyetlenebb módon. A párt és az értelmiség soraiban könyörtelen tisztogatást hajtottak végre, s ennek az ideológiai megtisztulási folyamatnak nevezett harcnak volt egyik elszánt „bizalmi embere” Major Nándor. 1974-től a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának, 1978-tól pedig a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságának végrehajtó titkára volt. 1982-től Vajdaság SZAT Elnökségének tagja, majd 1988. május 4-től utolsó elnöke volt. A vajdasági magyarság emlékezetében az 1974–1988 közötti időszak sokáig a „Major-korszak”-ként élt.

⁹ A vajdasági magyar irodalomtörténet-írás az „áprilisi nemzedéket” a szocialista realizmussal történet leszámolás nagy generációjának tekinti. A folyóiratban szereplő tizenhat fiatal író között ott volt Fehér Ferenc, Ács Károly, Németh István, Bori Imre, Kopeczky László, Pap József és mások társaságában Major Nándor is. Az antológia-jellegű folyóiratszámhoz B. Szabó György írt előszót, amelyben hangsúlyozta: „Az új nemzedék költői, elbeszélői, esszéistái és kritikusai szólalnak meg, hogy írásaikkal hozzájáruljanak irodalmi és szellemi életünk kibontakozásához és megszólaltatásuk a szocialista demokráciáért küzdő új nemzedék hangját...” Lásd: Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*; Forum, Újvidék, 1993. 172–173. p.

¹⁰ Soltis Gyula: *De ki áll a „vesztes” férfi mögött? – Bemutatjuk az Aracs-díjas dr. Uzon Miklós nyugalmazott ügyvédet, a szabadkai KODDE elnökét*; Szabad Hét Nap, 1998. december 16.

¹¹ Torok Csaba: *Nem várnak többé másokra – A dél-bánáti magyarság a saját kezébe akarja venni sorsa irányítását: közművelődési kerekasztal Székelykevény*; Családi Kör, 1994. április 28. Betiltásuk előtt az utolsó, sorrendben negyedik, a szervezők által elképzelt és lebonyolított Szemléét 1972. május 12–14. között tartották Kovinban.

két évre ítélték el. Vicei ellen 1987-ben újabb eljárás indult, és a Szabadkai Felsőbíróság 1988. február 19-én hozott ítéletével két és fél év börtönbüntetéssel sújtotta, ám a Vajdaság Legfelsőbb Bírósága ugyanez év szeptember 15-én – rámutatva a súlyos törvénysértések sorára – az ítéletet megsemmisítette, és újratárgyalásra visszautalta az ügyet a Szabadkai Felsőbíróságra.¹² (Az októberi eseményeket követően a bírósági eljárás újabb fejezetére nem került sor.) 1981. április 12-én a horgosi katolikus templomban egy magyarkanizsai középiskolás diáklány Bach-koncertet adott. A hangversenyen az öt oktató tanárai közül öten is részt vettek, és ezzel „klerikális bűnpártolást” követtek el. Az országos botrányra dagadt ügy végén mindannyian elveszítették állásukat, közöttük volt olyan is, aki az ország elhagyására kényszerült.¹³ Ugyancsak 1981 októberében „felsőbb utasításra” betiltották az Adán háromévenként megrendezésre kerülő Szarvas Gábor nyelvművelő napokat.¹⁴ 1983. márciusában Újvidéken kiobbant a symposion-botrány, melynek során az Új Symposion című folyóirat nacionalizmussal, anarcho-liberalizmussal és ideológiai elhajlással vádolt szerkesztőit távolították el a lap éléről.¹⁵ Ezzel szinte egy időben Bori Imre irodalomtörténész, egyetemi tanár *Még Illyés Gyulától sem!* című írásában súlyosan elmarasztalja a költőt, aki a Frankfurter Rundschau-nak adott interjújában megalkuvással vádolta a jugoszláviai magyar értelmiséget, amiért magára hagyta a kisebbségi magyar közösséget nemzeti fennmaradásáért vívott küzdelmében.¹⁶ 1985 októberében heves sajtótámadás indul a dr. Teleki Béla katolikus plébános szerkesztette *Becse történelméből* című egyházi kiadvány ellen. A nemzeti és vallási gyűlölet szításának vádjával támadott könyvet az Újvidéki Felsőbíróság október 18-án meghozott ítéletével betiltotta és elrendelte a fellelhető példányok elkobzását és megsemmisítését.¹⁷ 1986-ban Ómoravicán a falu újratelepítése 200. évfordulójának a megünneplésére készültek, ám a hatalom most is közbeszólt; betiltotta a rendezvényt, s emlékezni ez alkalommal is csak az otthon szűk fala között, családi körben lehetett.¹⁸ Ez a vidék két évszázaddal korábban történt új honfoglalásának évfordulóira készülő falvak és

városok lakói számára egyértelmű és világos jelzés volt: a megemlékezés hivatalos formáit a hatalom nem tűri el, s ha kell, kész azt minden formában megtorolni.

Az 1970-es évek elejétől a vajdasági pártvezetés a lehető legszélesebb fronton támadta a magyar kisebbségi közösséget. Az ideológiai fegyelem jelszavával támadott, bírált és számolt fel minden olyan oktatási, művelődési, egyházi és hagyományápoló tevékenységet, amely mögött a nemzeti azonosság-tudat ápolásának leghalványabb szikráját vélte látni. A bíróságokon per pert követett, miközben a tömeg-tájékoztatási eszközök koncepcionális alapon szinte sorozatban gyártották az „ügyeket”, melyekkel a pártvezetésnek egyetlen célja volt: megfélemlíteni az értelmiséget, s ezzel elejét venni mindennemű önszerveződésre irányuló kísérletnek. A nemzeti türelmetlenség vádjával illettek minden olyan megnyilatkozást, amely a magyarság tudományos, művelődési és oktatási életének rendezetlenségét kérte (volna) számon. Szabadkán, Magyarkanizsán, Zentán, Adán, Óbecsén, Újvidéken – a zömmel magyarok által lakott vidék szellemi központjaiban könyörtelenül leszármoltak minden olyan kezdeményezéssel, amelynek hagyományörző jellege valamilyen módon a magyarság társadalmi-közösségi jelenlétére utalhatott volna. Közben a vajdasági magyarok száma 1971 és 1991 közötti két évtized során közel egynegyedével, 103 000-rel csökkent. Az 1970–71-es tanévben 185 általános iskolában folyt magyar nyelvű oktatás, összesen 36 012 magyar tanuló számára, ezzel szemben az 1989–90-es iskolaévben már csak 127 iskolában 26 794 magyar gyerek tanulhatott az anyanyelvén.¹⁹ Elképesztő méreteket öltött a kivándorlás és az asszimiláció. Az 1991-es népszámlálási adatok szerint a tartományban 168 858-an vallották magukat jugoszlávnak, ezek túlnyomó többsége a magyar identitását feladva vállalta a nem létező „jugoszláv” nemzeti meghatározást.²⁰ A vajdasági magyarság két évtizeden át a legdurvább „ideológiai szükségállapotban” élt, nem csoda tehát, hogy 1988. október 6-át követően általános fellélegzés volt tapasztalható a

¹² Varga Zoltán: *Tizenhárom év után elmondható-e?*; Magyar Szó, 1989. június 11.

¹³ Mataska Márton: *Nyolc év után elmondható*; Magyar Szó, 1989. március 5. – március 13.

¹⁴ Burány Nándor: *Mi történt Adán 1981-ben? – Elmaradt rendezvény, megfélemlített emberek, pártbüntetések...*; Magyar Szó, 1991. április 7.

¹⁵ Csorba Béla–Vékás János: *A kultúrtanti visszavág – A symposion-mozgalom krónikája 1954–1993*; Újvidék, 1994.

¹⁶ Magyar Szó, 1989. február 20.

¹⁷ Cs(ehák) Gy(öngyi): *Nemzeti és vallási gyűlölet szítása*; Magyar Szó, 1985. október 19.; Tomislav Marčinko: *Tudományos címkével álcázott sötét elméletek*; Kommunista, 1985. október 25.

¹⁸ *Miért nem ünnepelhettek?*; Magyar Szó, 1989. november 17.

¹⁹ *Oktatás és autonómia – A vajdasági magyar oktatás múltja, jelene és jövője*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1997.

²⁰ Mirnics Károly: *A magyarság népesedési helyzete a Vajdaságban és Veszélyes-e magyarnak lenni?* In: *Kis-Jugoszlávia hozománya – Írások az asszimilációról és a kisebbségről*; Budapest – Hatodik Síp Alapítvány, 1996.

soraiban, hiszen úgy tűnt a pártbürokrácia hatalmi túlkapásaival szemben jelentkező tömegelégedetlenség elsöpörte azt a politikai erőt, amely az elmúlt években, évtizedekben a legalapvetőbb emberi jogaiban sértette meg, kiszolgáltatottá és védtelenné tette őt, hiszen még az önszerveződés és a nemzeti alapon történő érdekérvényesítés jogát is elvitatta, mi több: az érdekmegjelenítés igényének leghalványabb jelzését is súlyosan megtorolta.²¹ Slobodan Milošević határozott fellépésével a demokratizálódási folyamatok elindulását vélte felismerni, hiszen végre megjelent egy olyan erő, amely egyetlen lendülettel fölszámolta a fundamentalista kommunisták hatalmát.

A változás a nyolcvanas évek végén, a politika és a közélet terén egyaránt látványos volt: a hivatalokban, az intézményekben, a gyárakban, az üzemekben és a munkaszervezetekben megindult az „ideológiai differenciálódás”, a régi pártbürokrácia korábban elmozdíthatatlannak hitt nagyságai szorultak ki az aktív szereplés színpadáról, s jöttek a helyükbe új emberek, akik a demokratikus átalakulás rendíthetetlen elkötelezettjének vallották és hirdették magukat. Új emberek kerültek az oktatási és művelődési intézmények élére, új főszerkesztők irányították a napi- és hetilapokat, mi több, az Új Symposion fél évtizeddel korábban elbocsátott szerkesztőit – amúgy tessék-lássék módon – rehabilitálták is. A Magyar Szó és a hetilapok pedig, kezdetben óvatosan, majd egyre határozottabb hangú írásokban szóltak az elmúlt két évtizedben elszenvedett megtorlásokról.

A „szerb nemzeti forradalom” és a felkínált távlatok

Jugoszláviában közben tovább súlyosbodott a társadalmi-politikai válság, a szlovén, a horvát és a szerb érdekek – és az érdekekre épülő elképzelések – egyre távolabb kerültek egymástól, egyre kibékíthetlenebbeknek látszottak a föderáció jövőjéről vallott elképzelések nyomán támadt nemzeti indulatok. Mindezt tetézte az albán-szerb konfliktus elmélyülése is. Az újvidéki demonstrációt követően a szerb nép elszántságát tükröző újabb „spontán megmozdulás”

során 1988. november 17-én Milošević és emberei megbuktatták a koszovói pártvezetést is, ugyanakkor rendkívüli állapotot vezettek be a tartomány területén. Ez már azt jelentette, hogy Montenegró mindenkori lojalitását figyelembe véve a szerb pártvezér a rendelkezésére álló négy szavazattal bármikor megbéníthatta a Szövetségi Elnökség tevékenységét, ami azt jelentette: a föderáció nem tudott olyan döntést hozni, olyan határozatot elfogadni, amelyet ő ne hagyott volna jóvá.²² 1989. februárjában a koszovói Trepča bányatórnyában 1300 albán nemzetiségű bányász kezdett éhségstrájkot; minden lehetőségre felkészülve 2400 kilogramm robbanóanyagot is magukkal vittek. Gračanin szerb tábornok kijelentette: 50 000 szerb és montenegrói áll fegyverben, hogy Koszovóban rendet tegyen. Február 27-én Ljubljanában hatalmas tömeg tüntetett az albán bányászok mellett, s a szónokok egyike, Jože Školjc a következő kijelentést tette: „Az albánok ugyanolyan helyzetben vannak Jugoszláviában, amilyenben a zsidók voltak a II. világháború alatt.” Súlyosabb vád aligha érhetne volna a szerb politikát, és a szerbséget, amely történelme során mindvégig a legtöbbet szenvedett nép mártíromságát hangsúlyozta. Pár óra alatt közel egymillió tömeg gyűlt össze Belgrád utcáin, és tüntetett egészen másnapig, amikor Slobodan Milošević végre szöveget intézett a nemzethez. Beszédében a reá jellemző indulattal elmondta: az alkotmánymódosítást mindenképpen végre fogják hajtani. Kijelentette: „Senki sem állíthatja meg a szerb vezetést és a népet, hogy megcselekedje, amit kíván.”²³ Egy hónappal később, 1989. március 28-án kihirdették a szerb alkotmánymódosítást. A tömegtájékoztatási eszközök a megújult Szerbia egységét ünnepelték, Milošević teljes ellenőrzése alá vonta a tartományokat. Ettől a pillanattól kezdve az események feltartóztathatatlan lendületet vettek, Jugoszlávia egységét már nem lehetett megőrizni.

1989. június 28-án ismét egymillió szerb zarándokolt az egykori Kosovo Polje-i csata színhelyére, hogy megünnepelje a török seregek győzelmének és a középkori szerb állam összeomlásának 600. évfordulóját. E jeles ünnepen ki más szólhatott volna a tömeghez, mint az imádott szerb pártvezér. Milošević

²¹ Maga Major Nándor ezt a kort, amelyben a kommunista párt erősen „limitálta a nemzeti önismeret és öntudat intézményesen és nyilvánosan ápolható szintjét”, évekkel később úgy látta: „a hatvanas évek derekától a nyolcvanas évek végéig csakugyan mind több magyar kezdte hazájának tekinteni Jugoszláviát”. **Tépelődés a hazátlanságról**; Magyar Szó, 1993. december 19. In: **Kisebbségi breviárium**; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998.

²² A jugoszláv vezérkar 1991 tavaszán már csak a szükségállapot bevezetésben látta Jugoszlávia széthullása és az államiság megszűnése megakadályozásának egyetlen módját. Március 12-e és 14-e között megtartott ülésén az államelnökségnek a vezérkar javaslatáról kellett döntenie, s ekkor mutatkozott meg a miloševići taktika lényege. Az államelnökség nyolc tagja közül a szerbiai, a montenegrói, a koszovói és a vajdasági szavazott a szükségállapot bevezetése mellett, a szlovéniai, a horvátországi, a bosznia-hercegovinai és a macedóniai tag viszont ellene szavazott, így a javaslat nem kapta meg a többségi támogatást.

²³ Laura Silber–Allan Little i. m. 89. p.

beszédében elmondta: „A szerbek történelmük folyamán sohasem hódítottak meg vagy szipolyoztak ki másokat. Két világháború során maguk szabadították fel önmagukat, és amikor módjukban állt, segítettek mások felszabadításában is. A koszovói hősiesség örök mementóul kell, hogy szolgáljon számunkra, emlékeztetve egyfelől arra, hogy merészek voltunk, és tisztelet övezett bennünket, másfelől, hogy azon kevesek közé tartozunk, akik veretlenül mentünk a csatába. Hat évszázaddal később ismét harcban állunk. Ez nem fegyveres harc, de annak lehetőségét sem zárhatjuk már ki.”²⁴ Ezzel a felszólításnak is tekinthető kijelentéssel a „szerb nemzeti forradalom” merőben új szakaszába lépett.

Szlovéniában – majd a szlovén példán fölbátorodva Horvátországban is – beindult az új alkotmányozási folyamat, s ezzel együtt a köztársaság önállósodásának előkészítése. Szövetségi szinten még zajlottak a viták az ország konföderatív átalakulásának lehetőségeiről,²⁵ de Jugoszlávia közös jövőjében akkor már senki sem hitt. A szlovén vezetés 1989. szeptember 27-én – látva a szerbiai eseményeket – elfogadta azokat az alkotmány-kiegészítéseket, amelyek döntő fordulatot jelentettek a piacgazdaság kiépítése, a többpárti választások, s mindezzel együtt, a szlovén önállóságért vívott politikai küzdelem terén. 1990. március 9-én pedig a szlovén parlament – Jugoszláviában elsőként – alkotmányából törölte a szocialista jelzőt, s javaslatot tett a szövetség konföderatív átalakítására.²⁶ Ki nem mondva ugyan, de mindemögött az önálló szlovén államiság megteremtésének szándéka állt. Ezzel egy időben, miközben a Stipe Mesić és Ivica Račan vezette horvát küldöttség ülésről ülésre az államszövetség sorsáról tárgyalt, 1989. február 28-án Franjo Tudjman vezetésével a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) első nyilvános összejövetelére is sor került, 1990. február 24-én pedig a párt megtartotta első kongresszusát is. Erre válaszul a zömében szerbek lakta Krajina központjában, Knin városában 1990. február 17-én megalakult a Szerb Demokratikus Párt, melyből hamarosan kivált a Milan Babić vezette platform, és meghirdette a Szerb Krajinának a Horvátországtól történő elszakadását, és a Szerbiával történő egyesülését. Augusztus 19-én pedig – pattanásig feszült politikai légkörben, Belgrád és a Jugoszláv Néphadsereg hathatós támogatásával –

népszavazás keretében döntöttek a Horvátországon belüli szerb állam létrehozásáról. 1990. május elsején a Borovo Selo-nál vívott fegyveres összetűzés során a szerb fegyveresek tizenhárom horvát rendőrt öltek meg. Ettől kezdve mindenki számára világossá vált, a háború immáron elkerülhetetlen.

S miközben a szövetségi fórumokon Jugoszlávia jövőjét illetően tovább tartott az alkudozás, a „szerb nemzeti forradalom” haladt a maga útján. Slobodan Milošević 1991. január 10-én, a JSZSZK Elnökségének ülésén már a bíráló szintjén sem említi a szlovén és a horvát önállósodási törekvéseket, egyszerűen kijelenti: „véleményünk szerint minden népnek egyforma joga van arra, hogy szabadon döntsön saját jövőjéről. Ezt a jogot nem lehet korlátozni, minden egyes népnek ugyanolyan jogokkal kell rendelkeznie. Ami a szerb népet illeti, az egy államban akar élni, ezért bármiféle felosztás több államra, amely a szerb nép részeit elválasztaná egymástól, és különféle szuverén államok keretébe helyezné, részünkről nem fogadható el, illetve, hogy precízebb legyenek: egyáltalán nem jöhet számításba. A szerb nép egy államban fog élni, és minden népet szívesen látunk, amely a szerb néppel egyenjogúan akar élni ugyanabban az államban. Számunkra – ezt el kell mondanom – a konföderáció nem állam. (...) ami a szerb népet illeti, nem lehet olyan elképzelésről beszélni, hogy megosztottan, több államban éljen. Befejeztem.”²⁷

Ezenközben a Vajdaságban (is) folyt a társadalom teljes mértékű átalakítása; az antibürokratikus forradalom hangzatos utcai jelszavait felváltották az autonomisták ellen folytatott harchoz „irányelveket” szolgáltató szólamok. A tartomány autonóm státuszát, s ezzel nem utolsósorban saját pozícióit is védő kommunista pártapparátus és a régi nómenklatúra ellen az új hatalom emberei a régi rendszer jól bevált eszközeivel léptek fel, megteremtve ezzel a kizárólagosságnak ugyanazokat a formáit, amelyekkel a kommunista ideológia régi katonái évtizedekkel korábban kialakították – és megőrizték – a hatalomgyakorláshoz szükséges intézményes kereteket. Az autonomisták elleni küzdelem Szerbiában egyet jelentett az egységes Szerbiáért vívott közdelemmel, így aki az autonóm tartomány egykori státuszáról beszélt, vagy aki a villámgyorsan felszámolt – esetleg átalakított – intézményrendszer előnyeiről szólt, az a belgrádi politikai

²⁴ U. o. 95. p.

²⁵ *A többség a föderáció mellett – Az ösztinteség hiánya*, Magyar Szó, 1990 október 9.; *Eltérő vélemények*. u. o. 1990. október 10.; *Föderációtól a konföderációig – és vissza*; u. o. 1990. október 14.

²⁶ Szilágyi Imre i. m. 89. p.

²⁷ Slobodan Milošević: *A szerbek egy államban fognak élni*; Magyar Szó, 1991. január 16.

elit szemében a szerb nép ellenségévé vált. Aki nem fogadta el Slobodan Milošević centralizációs törekvéseit, az a szerbség érdekeinek árulója lett. A bizánci típusú politikai hatalomgyakorlás eszközeivel szemben érvelni nem lehetett: így az autonomisták elleni harc korlátlan teret biztosított a szerb nacionalista törekvések kibontakozásának. Ha a politikai gyakorlatban, az intézmények irányításában, vagy a közélet legkülönbözőbb területén a szerbség érdekérvényesítésének veszélyét vélték látni, azonnal kész volt a szerb- és Szerbia-ellenesség vádja, s ez kiváló alkalmat szolgáltatott Belgrád számára az újabb pozíciók kiépítésére. Milan Paroški (a későbbiekben politikusként hírhedté vált pártvezér, majd parlamenti képviselő²⁸), a Vajdasági Műemlékvédelmi Intézet igazgatója – a politikai helyzetre jellemző módon – 1990 őszén a szerb kolostorokra fordított költségvetési összeget kevesellve egyszerre vádolta a Vajdasági Oktatásügyi és Művelődésügyi Titkárságot, a szabadkai Községi Műemlékvédelmi Intézetet, és saját intézményét, a Vajdasági Múzeumot a szeparatista magyar erők támogatásával. Szerinte a tartomány területén a műemlékvédelem a „Nagy-Magyarország feltámasztásáról álmodozók”, a „nagy-magyarok és az autonómiapártiak kezébe került, akik (...) a szerb műemlékek ellen ügködnek”, és akiknek az aknamunkája a Vajdaságban, „e szerb történelmi és kulturális térségben” teljesedett ki.²⁹ Paroški és a szerb nemzeti elfogultságban hozzá közel álló egyének hamarosan politikai erővé szerveződtek, és részei lettek a „szerb politikai és kulturális életter” kialakításáért vagy visszaszerzésért küzdők párhovatartozástól független, egységes táborának.

Vajon az évtizedeken át teljesen szervezetlen, s a csak szigorúan pártfeladatokat ellátó intézményekkel rendelkező, ideológiailag erőszakosan körülhatárolt társadalmi életet élő vajdasági magyarság felismerte-e egyfelől azokat az új lehetőségeket, amelyek a hatalomváltással együtt járó politikai változások következtében előtte is megnyíltak, másfelől az önmagáról, a saját sorsáról történő gondolkodás tilalmának évtizedei után számba vette-e azokat a veszélyeket, amelyeket a szerb nacionalizmus fellángolása, a „szerb életter visszahódítása”-nak politikai programja eleve magában rejtett? Tisztában volt-e a Slobodan

Milošević által meghirdetett szerb törekvésekkel szembeni védtelenségének és kiszolgáltatottságának mértékével? Korábbi lojalitása csödjének felismerése pillanatában volt-e elképzelése a közösség és a közösségen belüli egyének jövőjét illetően? Ágoston András néhány héttel az újvidéki eseményeket követően a Vajdaságban korábban elvitatott nemzetiségi kérdés felvetésének lehetőségéről értekezett. Rámutatott, hogy a tartományi pártvezetés korábban évente egyszer elemezte a Vajdaságban élő kisebbségek oktatási és művelődési életét, valamint a tájékoztatás terén elért eredményeket, de a politikai szervezkedés által biztosított érdek megjelenítés és érdekérvényesítés mindvégig lehetetlennek bizonyult. Ezért – írta Ágoston András – „nem kevesebbre, mint az eddig követett nemzetiségi politika újraértékelésére van szükség”. Abban bízott, hogy a politikai változások következtében immár lehetőség nyílik a demokratikus eszmecserére, amelyben „jó lenne, ha részt venne a nemzetiségi politika minden jelenlegi és volt alakítója, korától, nemzetiségétől és természetesen jelenlegi politikai státuszától függetlenül, választ adhat a vitás vagy még megválaszolatlan kérdésekre.” De talán még ennél is fontosabb, hogy a „megreformált politikai rendszerben” a demokratikus véleménynyilvánítás által kijelölhető a nemzeti egyenjogúság politikájának a helye és határozott arculata.³⁰ A gyakorlatban bizonyára semmi sem marad a régiben – írja ugyancsak Ágoston András nem sokkal később. Úgy látta, hogy a tartományban korábban megvalósított nemzetiségi politika kedvezményezettjei az intézmények voltak – ami megfelelt a vajdasági államiság addigi elveinek; az intézmények tevékenységét és káderpolitikáját ugyanis közvetlenül a politikai-hatalmi körök határozták meg, ezzel is biztosítva az egypártrendszerű hegemonia érvényesülését. A remélt demokratizálódási folyamatok nyomán a nemzetiségi kérdések terén is érvényre kell jutnia az új szemléletnek: szabadabban és felelősségteljesebben kell megvizsgálni „milyen tartalmi jegyek híján vált csaknem üres formává a nemzetiségi politika nem egy nagy hírveréssel létrehozott vívmánya”. Az igazi kérdés persze az: mi várható a nemzetiségi politika gyakorlati érvényesítés terén? „Milyen változásokra kell számítaniuk a tartományban a nemzetiségeknek? Lesz-e visszafejlődés a nemzeti-

²⁸ A frissen megalakult Szerb Néppárt „líderi ambíciókkal megáldott aktivistája” a horvátországi háború idején a mozgósítási parancsot megtagadó vajdasági magyar fiatalok szerbellenességét kifogásolva a teljes magyar közösséget távozásra szólította. Véleménye szerint a Szerbiában élő magyarok az 1956-os forradalom bukását követő megtorlások elleni félelmükben kerestek menedéket Jugoszláviában. Mivel azonban az 1990-es választások során Magyarországon megbukott a kommunista hatalom, a vajdasági magyarok immár zavartalanul visszaköltözhetnek az anyaországukba.

²⁹ *Veszélyben a szerb műemlékek Vajdaságban?*; Magyar Szó, 1990. november 11.

³⁰ Ágoston András: *Tabu-e a nemzetiségi kérdés?*; Magyar Szó, 1988. november 13.

ségi politikában? Lesz-e elég akarat és pénz az eddigi vívmányok megőrzésére, továbbfejlesztésére?”³¹ A ki nem mondott igazi nagy kérdés pedig: az új politikai elképzelések biztosítanak-e lehetőséget az egyéni és a kollektív jogok érvényesítésére, hovatovább: biztosítanak-e lehetőséget a kisebbségek érdekérvényesítési szándékának szervezeti megjelenítésére? Eljut-e a demokratizálódási folyamat addig, hogy elfogadja, és lehetővé tegye a kisebbségi érdekérvényesítési szervezetek, egyesületek és fórumok létrejöttét és működését? Lehetővé válik-e a négy évtizeden át legszigorúbban tiltott vertikális szerveződés?

A nagy októberi fordulat kétségtelenül leglátványosabb, szinte azonnal érezhető változása a sajtó- és a szólásszabadság érvényesülése terén volt tapasztalható. A Magyar Szó című napilap, a 7 Nap és a Dolgozók, valamint az újonnan – már vállalkozói alapon – létrehozott Napló lapjain ekkor nyíltan és kendőzetlenül lehetett olvasni az elmúlt negyven év során a magyar kisebbséget ért sérelmekről, jogsértésekről, diszkriminatív intézkedésekről, olykor már a kisebbségek politikai elnyomásának és gazdasági kizsákmányolásának tényeiről is. A megtorlás különösebb veszélye nélkül lehetett válaszolni a „szerb politikai és kulturális élettér” kialakítása során megfogalmazott nacionalista vádakra, és lehetővé vált az érdekek megfogalmazása is. *A vajdasági magyarság a Szerbiában is – egyébként a volt Jugoszlávia tagköztársaságai közül utolsóként – meghirdetett politikai pluralizálódás, és az ezzel együtt járó többpárti választások megkerülhetetlenségének felismerése pillanatában lett történelme során először nagykorú.* 1989. december 19-én a Magyar Szó belső lapjai egyikén keretes hírben közölte: Ágoston András a 11 tagú kezdeményező-bizottság nevében december 18-án eljuttatta a VDNSZSZ (Vajdasági Dolgozó Népi Szocialista Szövetsége) Tartományi Választmányához a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakulását célzó dokumentumokat.³² Szintén december 19-én az újvidéki Dnevnik és a ljubljanei Delo által közölt Tanjug-hír kiemelte: „A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (Vajdaság 2,2 millió lakosának 19 százaléka magyar nemzetiségű) síkra száll a hazai társadalmi és gazdasági változásokért, a pártállamból a jogállamba való átmenetért, a töke-, az

áru- és munkaerőpiacon alapuló piacgazdaságért és a politikai demokráciáért, ideértve a többpártrendszeret is.”³³ Történt mindez úgyszólván abban a pillanatban, amikor a Szerb Kommunista Szövetség kongresszusa határozatában kimondta, a hatalom a jövőben nem fogatosít semmilyen megtorló intézkedést a civil szerveződésekkel szemben. Két nappal később, december 21-én a magyar kisebbséggel szemben soha nem elfogulatlan Dnevnik már aggodalmának is hangot adott, amikor a VMDK programját ismertetve rámutatott: „Mindebből kiviláglik, hogy nemzeti program alapján álló, új politikai párt megalakításának kezdeményezéséről van szó. (...) A hivatalos politika éppen a nemzeti pártok alakításától fél a legjobban, amiatt aggódva, hogy ezek a hatalomért folytatott harcban nehogy még jobban összeveszítsék a nemzeteket és nemzetiségeket. Hogy ez a félelem mennyire indokolt, az idő mutatja meg, akárcsak azt, hogy mi lesz a nemzeti pártok sorsa.”³⁴ Az antibürokratikus forradalom politikai légkörére jellemző volt az, ahogyan a lépten-nyomon megfogalmazott „Mit akarnak ezek?” kérdésre Milenko Beljanski zombori újságíró válaszolt: „Fogékonyak lenni más népek iránt, ez a legnagyobb valami a politikában. Akiben nincsenek meg ezek a nemes értékek, az mindig sántikálni fog, még ha hatalmi pozícióban is van. És úgy jár el, ahogy másoknak és a társadalomnak nem tetszik. Innen származnak az ellenállások, és ezért születnek a Vajdaságban az egyesületek, amelyeket nem sorolnak az alternatívok közé, de társadalmilag jelentősek, ami könnyen megállapítható abból, hogy milyen megoldásokat szorgalmaznak. Mindebből világosan következik – folytatja szinte bizalmas hangon a szerző –, ha a nép javát akarjuk, a népre kell bízni, hogy döntsön, és ne mi meséljünk a JKSZ politikájának nevében, miközben a dolgok törekvéseinkkel ellentétesen alakulnak. Ha valakinek a vezetőségben nem világos, hogy miben van a felmerült problémák lényege, kérdezzék meg azoktól, akik ezt jobban ismerik, akik nem csak jelszavakat pufogatnak a népről, hanem azzal együtt élnek. Az a törekvés, hogy az ember megvédje a saját népét, nem alattomos politikai akció a partizáni Jugoszlávia megdöntésére.”³⁵

³¹ Ágoston András: *Az átrendeződés időszaka*; Magyar Szó, 1988. december 4.

³² *Kezdeményezés a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakítására*; Magyar Szó, 1989. december 19.

³³ *Magyarok Jugoszláviában '90 – A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének évkönyve*; Újvidék, 1990. 60–61. p.

³⁴ U. o.

³⁵ Milenko Beljanski: „*Mit akarnak ezek?*”; Magyar Szó, 1990. március 16. Jellemző, hogy az antibürokratikus forradalom szövegeire épülő populista érvelés szerzője néhány évvel korábban a szerb központi lapokban élesen támadta a vajdasági magyarságot az anyanyelve használatához fűződő macakcsága miatt. Őt személyesen is sértette, hogy a Gombos falu nevét miért nem Bogoljevoként használják.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége 1990. március 31-én Doroszlón megtartotta alakuló közgyűlését, amelyen egyebek mellett elfogadták a VMDK Alapszabályát is. A Közösség politikai programjáról, létrehozásának szükségességéről az immár megválasztott elnök, Ágoston András a következőket nyilatkozta a *Kommunista* című lapnak: „Mi úgy gondoljuk, hogy ennek a politikai érdekszervezetnek a létrehozatala szükségszerűség. Nemcsak azért, mert a politikai rendszer új modelljében szükség van olyan érdekszervezetekre, amelyek bizonyos kisebbségek, így a nemzeti kisebbségek kollektív érdekeit is feltárják, kifejezik és képviselik, hanem azért is, mert az a meggyőződésünk, hogy a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának az a modellje, amelyik a szocialista öngazgatás rendszerében alakult ki, különösen itt a Vajdaságban, nem kedvezett a nemzetiségek fejlődésének.”³⁶

A magyar kisebbség érdekérvényesítési lehetőségei

A VMDK első kezdeményezéseinek egyike az anyanyelvi oktatásnak a teljes vertikumú visszaállítására, az óvodától az egyetemig terjedő megszervezésére irányuló kérelem megfogalmazása volt. Egészen pontosan: az érdekképviselői szervezet megalakulásának gondolata a Vajdasági Íróegyesület vitafórumán az anyanyelvi oktatás hiányosságairól rendezett megbeszélésen elhangzottak kapcsán merült fel.³⁷ Tény, hogy a magyarság saját anyanyelvén történő iskoláztatási lehetőségeit az egypárti diktatúra folyamatosan, az utóbbi évtizedben drámai gyorsasággal szorította vissza. Magyar iskola – kevés kivételtől eltekintve – önállóan nem is létezett, magyar osztályok tagozatként csak eredetileg szerb, jobbik esetben egyes iskolának minősített oktatási intézményen belül működhetek. Igazán kétségbeesítő helyzetben a középiskolai oktatás volt. Az 1981–82-es tanévben 64 középiskola 477 tagozatán 11 087 fiatal tanult magyar nyelven. Az 1986–87-es tanévben 66 középiskola 344 tagozatán 7755 diák tanulhatott az anyanyelvén, ami

megközelítőleg 30 százalékos csökkenést jelent.³⁸ Az akkor szervezett aláírásgyűjtési akció során érték a Közösséget a szerbség oldaláról az első súlyos, nemzeti türelmetlenséget sem nélkülöző vádak. Az anyanyelvi oktatás terén azonban semmilyen eredményt nem sikerült elérni, mi több, a helyzet az azt követő években még inkább romlott, az anyanyelven történő tanulás lehetőségei az évtized végére drámai mértékben leshűkültek. Megszűntek a magyar iskolák, a vegyes tanintézetekben csökkent a magyar nyelvű tagozatok száma, megszűnt, majd hosszú évek múltán korlátozott formában újjászerveződött a pedagógusképzés, és a magyar nyelvű tankönyvkiadás is legyőzhetetlen nehézségekkel küszködött. „Az oktatás fejlesztésével Vajdaságban és általában lényegében egy szerv vagy intézmény sem foglalkozik komolyabb formában, a kisebbségi kérdésekkel pedig még kevésbé. A legfőbb irányvonal: az általános és azon belül a szerb érdekek képviselője és keresztülvitele”³⁹ – fogalmazott egyik könyvében a szabadkai pedagógus, Tóth Lajos. A tanítók, a pedagógusok és az iskolaigazgatók, valamint az iskolaszék tagjainak a kinevezését a belgrádi oktatási minisztérium végezte és a szerb parlament hagyta jóvá, nem volt tehát kétséges, hogy a szigorúan centralizált döntéshozatal kizárólag a szerbség érdekeit szolgálta.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége 1990. szeptember 29-én Adán megtartotta első kongresszusát, amelyen a szervezet politikai programja mellett elfogadták a *Mit kíván a VMDK* című kiáltvány szövegét is.⁴⁰ A dokumentum pontokba szedve föl-sorolja: a Közösség mint a jugoszláviai magyarság érdekképviselői szerve a politika terén kulturális autonómiát, a kollektív jogok törvénybe iktatását, jogi garanciákat a törvénybe foglaltak végrehajtására és az élet minden területén érvényesülő esélyegyenlőséget követel. Ezen túlmenően nyelvi egyenjogúságot, anyanyelvi képzést az óvodától az egyetemig, a szabad társadalmi önszerveződés feltételeinek a biztosítását, a kisebbségi tájékoztatási eszközök tulajdonjogának és működésük anyagi feltételeinek a rendezését, a szabad vallásgyakorlást jogi feltételei-

³⁶ *Mit akarnak (megint) ezek a magyarok?*; *Kommunista*, 1990. május 18.

³⁷ „Az első alkalmat, amikor nyilvánosan is kimondtuk, hogy szükség lenne egy ilyen érdekszervezetre, azt éppen a Vajdasági Íróegyesület vitafóruma szolgáltatta, amelyben a szerbiai oktatási felelősök jelenlétében megismételtük mindazokat a javaslatokat, amelyek kedvezőbbé tehetnék volna a nemzetiségek számára az oktatási törvényt.” Vékás János nyilatkozata Sándorov Péternek a londoni BBC magyar adása munkatársának. 1990. január 15.; In: *Évkönyv '90*. 67. p.

³⁸ *Oktatás és autonómia*; Budapest – Hatodik Síp Alapítvány, 1997. 21. p.; Más összefüggésekben, de ugyanezek az adatok szerepelnek a Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa szerkesztésében megjelent *Anyanyelvű oktatásunk* című kiadványban is. MTT Könyvtár 1. Szabadka 1997; A szerbiai új oktatási program lényegéről Kabók Erika írt *Ropognak az eresztékek - A nemzetiségi nyelvű középiskolák kiűzetéséről* címmel; *Napló*, 1992. április 8.

³⁹ Dr. Tóth Lajos: *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Szabadka – Életjel, 1994. 99. p.

⁴⁰ *Mit kíván a VMDK*; Magyar Szó, 1990. október 2.

nek a megteremtését, a nemzeti identitás megőrzéséhez és a történelmi hagyományok ápolásához szükséges intézményrendszer létrehozását és működési feltételeinek biztosítását, az állami költségvetésből a kisebbség számarányának megfelelő részesedést, a privatizációban az esélyegyenlőség érvényesülését követelték. A művelődés és a hagyományápolás terén fontosnak tartják „a teljes kulturális azonosulást és szellemi egybetartozást saját anyanemzetükkel”. És ami ugyancsak létfontosságú: „Bővíteni kívánjuk a kulturális intézmények körét, és szorgalmazzuk az önismereti diszciplínákban a magyar szakemberképzést.”

A vajdasági magyarság nemzeti azonosságtudatának megőrzése és történelmi örökségének, hagyományainak szabad ápolása szempontjából megkerülhetetlen volt egy közel fél évszázada kollektív traumaként létező tabu felszámolása, a partizánok által 1944 őszén végrehajtott tömeges kivégzések okainak feltárása, és az elkövetők néven nevezése. A gyászos hónapok fájdalma ugyanis beköltözött az egyén és a közösség gondolkodásának tudat alatti rétegeibe, kitörölhetetlenül mély nyomot hagyva a magyar lakosság emlékezetében. Mi több: a kegyetlen elfojtás világszemléletében és az önmagáról történő gondolkodásában is nyomot hagyott. Aki ismerte a közösséget, világosan látta, hogy az elhallgatott kollektív tragédia feloldása nélkül sem az egyén, sem a közösség nem lesz képes a teljes értékű társadalomépítő feladatok vállalására. A délvidéki magyarság mindaddig képtelen lesz az önmagáról való gondolkodás felszabadítására és ebből eredően sorsa szabad alakítására, amíg nem dolgozza fel, és nem beszéli ki magából a gyászt, a félelmet, a megalázottságot.

Világosan felismerte ezt a VMDK vezetése is, ezért 1990. április 16-án levelet írt a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia és a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia elnökének, amelyben az „elmúlt hónapokban tapasztalt” demokratizálódási folyamatokra hivatkozva, a „történelem fehér foltjainak feltárása” reményében arra kérte a nevezett intézmények vezetőit, közösen hozzanak létre egy olyan „hazai és nemzetközi szakértőkből álló – elfogulatlan bizottság”-ot, amely fényt deríthet „az 1941 és 1945 között a Vajdaság területén lezajlott erőszakolt ’demográf-

fiai változások’ körülményeire és okaira”.⁴¹ Miroslav Radovanović, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke 1990. július 6-án fogalmazott válaszában maga is úgy látta, hogy a társadalomban tapasztalható „demokratizálódási folyamatok” a történelmi kutatásokat sem hagyhatják érintetlenül, ezért az Akadémia – már a VMDK levelét megelőzően – programjába iktatta „a német és a magyar nemzeti kisebbség a Vajdaságban a második világháborúban, 1941-től 1945-ig” valamint „az ellenforradalmi és a quisling erővel való leszámolás a második világháború végén és a háború utáni években” című kutatási terveket.⁴² A válasz önmagában semmitmondó volt, érezhetően a kérdés mellőzésére irányult, ám azzal, hogy az 1944 őszén kivégzett több tízezer magyar tragédiájának kérdése végre napirendre került, hogy a történekről immár a lapok hasábjain is nyíltan lehetett szólni, a délvidéki magyarságra felszabadító erővel hatott. Egyre több olvasói levél érkezett a Magyar Szó, a 7 Nap és a Napló szerkesztőségéhez, melyeket rendre közöltek is, 1990. október 14-én pedig az újvidéki napilap megkezdte Matuska Márton *Negyvenöt nap negyvennégyben* című cikksorozatának közzétételét.⁴³ A hatása leírhatatlan volt, egyre-másra kerültek elő az addig rejtegetett korabeli följegyzések, névsorok, fényképek és a tárgyi emlékek és egyre több szemtanú vállalkozott az emlékei nyilvános közzétételére. Immár a nyilvánosság előtt is elhangzott néhány, a mérsárlásban közvetlenül is részt vevő partizánvezér, később nagy tekintélyű politikus neve, fény derült a tömegsírok legtöbbször helyére is, s ami a legfontosabb; szabadon, a megtorlás veszélye nélkül lehetett gyászolni és emlékezni a meggyilkoltakra. Ezzel a XX. századi történetírásunk mindmáig legeredményesebb kutatási folyamata indult az útjára. A szerb történelmi kutatás érdeklődésében ugyan továbbra sem foglalkozott a kérdéssel, mi több: a szerb sajtó alkalmas pillanatban sohasem mulasztotta el a magyar fasiszták rémtetteinek fel-emelegetését, és a részükről jogosnak vélt megtorlás nemzeti érdemként történő számontartását, az 1944-es ártatlan áldozatok emléke mára kitörölhetetlenül bekerült a történetírásba. A sok évtizedes tabu felszámolása egy adott pillanatban a délvidéki magyarság számára meghozta a felszabadultság élményét, ami viszont bizonyíthatóan növelte a közösség saját sorsa iránti felelősségét. Kellott ez a „gátszakadás” ahhoz,

⁴¹ *A holtakat el kell temetni.* VMDK Hírmondó, 1990. szeptember 15.

⁴² *Az Akadémia válasza a VMDK-nak;* Magyar Szó, 1990. június 20.

⁴³ A 130 részből álló sorozat közzétételét 1991. február 27-én fejezte be a Magyar Szó. A vérengzésre emlékezők vallomásaiból összeállított sorozat még ugyanabban az évben *A megtorlás napjai – Ahogy az emlékezet megőrizte* címmel a Magyar Szó és a Forum Könyvkiadó közös gondozásában könyv alakban is megjelent.

hogyan erőteljes lendületet kapjon a közösségi önismertetés és az önszerveződés igénye.

A vajdasági magyarok felszabadultság-élménye 1991 nyaráig tartott. Az „antibürokratikus forradalom” napjait követően folyamatosan zajlott a régi hatalmi struktúrák lebontása és a politikai intézményrendszer felszámolása. Mindez együtt járt a szabad véleménynyilvánítással és a sajtószabadsággal, valamint az érdekvédelem érdekében történő, nemzeti jellegű önszerveződés lehetőségeinek kiteljesedésével. Erre az időszakra esett a szerb demokratikus erők megszerveződése is, valamint a második világháború utáni első többpárti választások megszervezése és lebonyolítása.⁴⁴ „A többpárti választások óta már semmi sem olyan, mint régen – fogalmazta meg Ágoston András, a VMDK elnöke. – Azzal, hogy a vajdasági magyarság bizalmat szavazott a VMDK-nak, történelmileg is új út nyílik meg a számára a politikai döntéshozatali folyamatokban: az általa megválasztott képviselők az érdekeiknek megfelelő követeléseket közvetlenül, a szerb politikai színtér önálló tényezőjeként nyújthatják be a hatalmi szerveknek, s ha kell, a nemzetközi nyilvánosság bevonásával is küzdhetnek értük.”⁴⁵ A parlamenti munkára azonban erőteljesen rányomta bélyegét a szerb politikában teret nyert szélsőségesen nacionalista kizárólagosság és türelmetlenség, valamint a szövetségi állam egyre nyilvánvalóbb széthullása nyomán támadt belső anarchia. A „szerb nemzeti forradalom” hívei, a Nagy-Szerbiáról szőtt álmok hangos hirdetői 1991 tavaszán már csak a fegyverek erejében vélték látni szándékaik megvalósításának egyetlen lehetőségét. Február első napjaiban a nyugat-szlavóniai Pakrac környékén a felfegyverzett szerb civilek és a horvát rendőrök csaptak össze, március 31-én Plitvice környékén a fegyveres összecsapás már halálos áldozatokat is követelt. Május 3-án Borovo Selo-nál szerb fegyveresek tizenkét horvát rendőrt öltek meg, közben a krajina szerb „fölkelés” is egyre véresebb fordulatot vett. A fegyveres összecsapások szításával Miloševićnek egyetlen célja volt, a szerb érdekek védelmében Horvátország területén bevetni a JNH fegyveres egységeit.

Magyarságunk a háború poklában

A föderatív állam központi szerveinek és intézményeinek a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köz-

társaság egységének megőrzésére irányuló minden igyekezete ellenére a délszláv államszövetség hét évtizedes múltjával a háta mögött 1991 nyarán utolsó napjait élte. Az 1990. december 23-án megtartott népszavazáson a szlovén lakosság 93,2 százaléka jelent meg és 88,2 százalékuk szavazott igennel a kérdésre: akarják-e „hogyan a Szlovén Köztársaság önálló és független állam legyen”.⁴⁶ (Horvátországban ugyancsak népszavazás során 1991. május 19-én döntöttek a JSZSZK-ból történő kiválásról.) Ez a referendum döntőnek bizonyult az államszövetség jövőbeli sorsát illetően. A köztársaságban felgyorsult az alkotmányozási folyamat, a többi köztársasággal folytatott megbeszéléseken pedig egyre határozottabban kerültek a középpontba az önállósodással együtt járó állam- és közjogi kérdések. A jugoszláv vezérkar azonban lépni készült, Veljko Kadijević hadseregtábornok – két hónapos huzavona után – megkapta a jóváhagyást a fegyveres erők Szlovéniában történő bevetésére. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapjában június 25-én a köztársasági elnök aláírásával megjelent a korlátozott katonai erő alkalmazásáról szóló rendelet. Életbe lépése másnap volt esedékes. Szlovéniának azonnal lépnie kellett, ezért még azon a napon, 1991. június 25-én este – a parlament szinte egyhangú jóváhagyásával – kikiáltotta függetlenségét, s ezzel történelme során először létrejött az önálló szlovén állam. Horvátország még azon a napon követte nyugati szomszédja példáját. Június 26-án a JNH katonai alakulatai „korlátozott rendfenntartói” feladatokkal megindultak Szlovénia felé, ugyanakkor – egészen más feladatokkal – Belgrádból különleges katonai egységek indultak Horvátország irányába, hogy néhány hét leforgása alatt földig rombolják a kelet-szlavóniai Vukovárt és a környező horvát és magyar falvakat, és elüldözzék a Drávaszög szinte teljes horvát és magyar lakosságát.

A „szlovén-jugoszláv” fegyveres összetűzés mindössze néhány napig tartott, az igazi cél voltaképpen a Szlovénia területén állomásozó JNH alakulatok zavartalan kivonulásának a biztosítása volt. (A tíznapos háború során kivont egységeket szinte azonnal az egyre inkább kiszélesedő horvát-szerb háborúban vetették be, előbb csak a „rend fenntartása” érdekében, ám hamarosan kiderült, a Néphadsereg tűzerejét kizárólag a szerb érdekek védelmében vetette be.) A nemzetközi erők – az Európa Közösséggel az élen – elérték ugyan,

⁴⁴ A választásokra 1990. december 9-én és 23-án került sor. A választók szavazatai alapján a szövetségi parlamentbe 3, a köztársasági parlamentbe pedig 9 VMDK-s képviselő kapott helyet.

⁴⁵ Ágoston András: **Fordulópont**; VMDK Hírmondó, 1991. január 12.

⁴⁶ Szilágyi Imre i. m. 163. p.

hogyan Szlovénia és Horvátország október 15-től három hónapra fölfüggeszse „függetlenségi nyilatkozata” végrehajtását, ám 1992. január 15-én megtörtént a két független állam elismerése.⁴⁷ Szlovéniában felgyorsult az alkotmányozás, 1992 decemberében pedig az önálló és független Szlovén Köztársaságban először tartottak parlamenti választásokat, egyúttal döntöttek a köztársasági elnök személyéről is.

1991 tavaszától a bácskai, a bánági, a szlavóniai (és horvátországi) magyarság az állandósuló háborús fenyegetettségben élt. Az ország maradék részében – elsősorban a később konstituálódó Kis-Jugoszlávia, a szerb-montenegrói államszövetség területén – a civil lakossággal szemben nőttön-nőtt a pszichológiai hadviselés formájában gyakorolt nyomás. A Vajdaságban, az etnikailag legszínesebb tartományban mindennaposá váltak a szerb félkatonai alakulatok fegyveres erődemonstrációi, erőteljesen folyt a lakosság megfélemlítése, a rendfenntartó erők hatékony közreműködésével zajlott a kényszermozgósítás, a fiatal, hadra fogható férfiak elhurcolása. A szerb hatalom a pszichológiai terror teljes eszköztárát fölvonultatta: emberei kézigránátokat dobta a lakóházakra, templomokra, egyházi és történelmi műemlékeket robbantottak föl, magyar fiatalokat vertek meg minden ok nélkül, a munkahelyükről elbocsátották az embereket, nemzetiségi intézményeket számoltak föl egyik pillanatról a másikra.

A szerb hatalomnak a Szerbia területén élő kisebbségek iránt tanúsított magatartásáról árulkodik Vojislav Šešeljnnek, a Szerb Radikális Párt akkori elnökének 1992. április 1-jén, a szerb parlamentben Skenderoviéhez, a szerbiai horvátok képviselőjéhez intézett fenyegetése: „Ha egy állam elűzi egy nemzeti kisebbség tagjait saját területéről egy másik állam területére, ahol az elűzött nép többsége él – s itt a csetnik vezér a Krajínából elmenekült szerbekre utalt –, akkor a nemzetközi jog értelmében (sic!) megengedett a megtorlás alkalmazása és a viszontkitelepítés alkalmazása. És ne felejtse el, Skenderović úr, ez a rezsím Szerbiában túlságosan is enyhén bánik magukkal. A következő választások után, ha változik a hatalom, többé nem lesz pardon. Ugyanazon jog alapján, amely szerint Tudjman elűzte a szerbeket Horvátországból, mi el fogjuk űzni a horvátokat Szerbiából. És nem fogjuk megengedni, hogy a horvátok, mint ahogy most teszik Slankamenben, félig

összedölt istállóikat és házaikat kínálják a horvátországi szerbeknek cserébe a tengerparti villákért, amelyeket a szerbek kénytelenek voltak elhagyni. A slankameni, zimonyi és máshol élő horvátoknak nem lesz nyugodt álmuk, amíg ki nem települnek, mert nekünk otthont kell adnunk a szerb menekülteknek. (...) – Majd, hogy politikai szándéka mindenki számára világos legyen, hozzátette: – Ismétlem, ugyanazon jog alapján, amely szerint Tudjman elűzte a szerbeket, mi is elűzzük a horvátokat, maguk pedig Zágrábban tanulmányozzák, hogy milyen jogcímen történt ez. Genocídium jellegű cselekedeteket mi nem fogunk alkalmazni, mert ez nekünk, szerbeknek nincs a vérünkben, nem fogjuk megölni magukat, de szépen összezsomagoljuk, kamionokba és vagonokba, és irány Zágráb, találják ott fel magukat. Megkapják még az elhagyott szerb házak címét is, költözzenek be, ott maradt a bútor és a vagyon. Innen elvihetnek, amit csak akarnak.”⁴⁸ Vojislav Šešeljnnek a szerb parlamentben elhangzott felszólalását a Belgrádi Televízió egyenes adásban közvetítette, a szerb hatalomnak fontos volt tehát, hogy az ily módon hivatalosnak tekintett állásfoglalás eljusson az egyébként is megfélemlített kisebbségekhez is. S hogy az üzenetet mennyire komolyan szánták, hamarosan bebizonyosodott.

Az etnikai tisztogatások első magyar áldozatai a szerémségi Herkóca nevű faluban estek. A Ruma községhez tartozó településnek 1992 februárjában 3800 lakosa volt; 70 százaléka horvát nemzetiségű, 20 százaléka magyar, 10 százaléka pedig vegyes, többségében szerb nemzetiségű. 1992. május 6-án a Szerb Radikális Párt helyi ülésén fölolvasták azon személyek névsorát, akiknek „nincs helyük a faluban”, mindössze néhány óra haladékot adva nekik a távozásra. Akik ennek ellenére maradtak, azokat súlyosan bántalmazták, látványosan megverték az embereket, s kivégzésre is sor került. Mindezek következtében néhány hét leforgása alatt a falu etnikai összetétele megváltozott: az 5000-re duzzadt lakosok 83 százaléka szerb nemzetiségű lett, míg a magyarok létszáma 12, a horvátoké pedig 4–5 százalékra csökkent. A falu 410 házából 229-et hagytak el eredeti tulajdonosaik, helyükbe a Horvátországból elmenekülő szerbek kerültek. Röviddel ezt követően a falu horvát nevét (Hrtkovci) Srbslavlavcira keresztelték.⁴⁹

⁴⁷ A Badinter-bizottság 1991. november 20-án készült jelentése egyebek között kimondta: „Tekintettel arra, hogy a köztársaságok kinyilvánították függetlenségi szándékukat, és a szlovén lakosság ezt népszavazással is megerősítette, valamint, hogy a szövetségi szervek valójában már nem működnek eredeti funkciójuknak megfelelően, a bizottság megállapítja, hogy Jugoszlávia a felbomlás állapotába került, s hogy az egyes köztársaságoknak meg kell oldaniuk a szukcesszió problémáját”. Idézi Szilágyi Imre, u. o. 172. p.

⁴⁸ Magyar Szó, 1992. április 3.

⁴⁹ Kókai Péter: *Herkóca, 1992. július*; *Napló, 1992. július 22.*; Lásd még: Matuska Márton: *Fajüldözés Herkócán*; Magyar Szó, 1992. augusztus 6. – augusztus 10.

1991. július első napjaitól kezdve a JNH gyalog-sági, páncélos és nehézüzerségi alakulatai a teljes horvát-szerb határ szélességében támadást intéztek a független horvát állam ellen. S bár a hadsereg úgyszólván teljes tűzerejét bevetette, csak Vukovár ostromának befejeztével – november elejére – sikerült elfoglalnia a Drávaszög és Kelet-Szlavónia területét. A háborúnak e kezdeti szakaszában tizenkilenc vajdasági magyar kiskatona esett el.⁵⁰ Az újkori Balkán-háború első magyar áldozata a temerini Baráth Róbert 19 éves kiskatona volt,⁵¹ utána nem kevesebb, mint 45 meggyilkolt magyar fiatal következett. További 15 súlyosan megsebesült. Az 1991. júniusi mozgósításkor országos szinten az újoncok 51,6 százaléka tett eleget a behívóparancsnak.⁵² A vajdasági magyarok, az egyre gyakoribb katonatemetések láttán, méltán érezték, hogy értelmetlenül kényszerítik őket egy olyan háborúba, amelyhez tulajdonképpen semmi köztük. A tiltakozás egyre nagyobb méreteket öltött, mire a Vajdasági Területvédelmi Parancsnokság közölte, hogy a területvédelmi egységeken belül „mindössze” 7,1 százalék a magyarok aránya.⁵³ Ez persze nem nyugtatta meg a behívótól rettegőket, egyre többen tagadták meg a bevonulást, közben egyre szélesedtek, egyre terebélyesedtek a háborúellenes megmozdulások. 1992 tavaszán Oromhegyes teljes lakossága vette védelmébe a mozgósított fiatalokat, mire a katonaság tankokkal zárta körül a falut. Balla Lajos-Laci vezetésével heteken át tartott az egyezkedés, végül a fiatalok a falujukban maradtak. Ezzel egy időben Bácskossuthfalván Csubela Ferenc VMDK-s köztársasági képviselő vezetésével hasonló polgári engedtlenségi megmozdulásra került sor. Közben a magyar tömegtájékoztatói eszközök egyre gyakrabban adtak hírt a frontokon uralkodó elképesztő állapotokról, egyre gyakrabban számoltak be a magyar katonák és tartalékosok kiszolgáltatott helyzetéről. Gyakori eset volt, hogy a magyarokat minden előkészület, minden kiképzés nélkül, fegyverrel kényszerítették a tűzvonalba.⁵⁴ Ezekben a hónapokban a katonai bíróság a bevonulás megtagadása miatt öt esetben hozott jogerős ítéletet, további 47 magyar ellen indítottak eljá-

rást. Csorba Béla VMDK-elnökségi tag 1992. február 7-én történt letartóztatásával, majd elhurcolásával⁵⁵ a miloševići hatalom megmutatta, milyen messzire képes elmenni a fenyegetés és a megfélemlítés terén. Nem véletlen hát, hogy a jugoszláv-horvát háború első hónapjaiban mintegy 25 000–30 000 zömében fiatal vajdasági magyar hagyta el a szülőföldjét és menekült az országhatáron túlra.⁵⁶

Volt mitől tartaniuk és volt mi elől menekülniük a magyaroknak, hisz a kényszermozgósítások mellett – a munkahelyről, az utcáról, a lakásokból, a kukoricásokban kialakított rejtékhelyekről történő elhurcolások (mint ahogyan az Csantavéren történt) gyakoriságán túl – a hatalom a lélektani hadviselés legváltozatosabb formáit alkalmazta. Szerb félkatonai alakulatok a zömében magyarok lakta településeken – még Szabadkán is – gyakran rendeztek katonai gyakorlatokat. A lakosság megfélemlítésére templomokat, műemlékeket, iskolákat és intézményeket rongáltak meg, nem egy esetben a nyílt utcán gyilkoltak. 1991. február 22-én a szabadkai Szent Teréz székesegyháznál robbant bomba, 1994. június elsején pedig a Ferencesek templománál robbant pokolgép.⁵⁷ 1991. augusztus 7-én a zombori Szent István templomra dobtak benzines palackot, december 24-én ugyanott pokolgép robbant. Egy nappal később a temerini Helytörténeti Múzeum épületét rongálták meg. Az első, bizonyítottan etnikai eredetű gyilkosság áldozata az újvidéki Somkerekai Sándor volt, akit szerb szélsőségesek 1990. december 15-én öltek meg⁵⁸. 1994. augusztus 23-án éjjel máig kiderítetlen körülmények között meggyilkolták Bús András zentai katolikus plébánost⁵⁹. S ha a számvetés elkészítésekor nem feledkezünk meg a drávaszögi és a kelet-szlavóniai közel 24.000 fős horvátországi magyarság háborús áldozatairól – a halottakról, az eltűntekről, az elűdözöttekről –, nyugodt lélekkel állíthatjuk, az 1944 őszén végrehajtott több tízezer ártatlan áldozatot követelő megtorlás után e században a délvidéki magyarságnak Jugoszláviában másodszer kellett elszenvednie szerb részről az etnikai tisztogatás kegyetlenségéit.

⁵⁰ Ez és a további adatok Vékás János VMDK-dokumentációs nyilvántartásában szerepelnek.

⁵¹ M. Cs. M.: *Életét vesztette egy temerini katona*; Magyar Szó, 1991. augusztus 7.

⁵² Magyar Szó, 1991. augusztus 22.

⁵³ *Neistine u glasilima na madjarskom jeziku*; Dnevnik, 1991. november 12.

⁵⁴ Sebestyén Imre: *Kijelölték a jugoszláviai ENSZ-erők parancsnokát*; Magyar Nemzet, 1992. február 27.

⁵⁵ *Letartóztatták Csorba Bélát*; Magyar SÓ, 1992. február 8.; *A VMDK Emberjogi Bizottságának közleménye*; u. o.

⁵⁶ *Aki teheti, menekül a Vajdaságból*; Népszabadság, 1993. szeptember 29.

⁵⁷ *Merénylet a Ferences-rendiek ellen*; Pesti Hírlap, 1994. június 2.; *Pokolgépprobbantások*; Új Magyarország, 1994. június 2.

⁵⁸ v. m.: *Szidalmazástól a gyilkosságig*; Magyar Szó, 1991. április 26.

⁵⁹ Zsoldos Tibor: *Szeretetre tanított – Gyilkosság áldozata lett Bús András zentai plébános*; Új Hét Nap, 1994. szeptember 2.; *Megdöbbenés után megbocsátó szeretet – Beszélgetés Huzsvár Lászlóval, a bányászati részleg katolikus püspökével*; Magyar Szó, 1994. szeptember 25.

Hogy a magyarságot ért atrocitások nem kizárólag a szerb szélsőséges erők félkatonai alakulatainak magánakciói voltak, s hogy a félelemkeltés, az üldözés nem helyi indulatokból eredt, azt nemcsak a már idézett Šešelj csetnik vajda parlamenti felszólalása, hanem az egész szerb politikai légkör, a sajtó hangneme, a pártpropaganda, a törvényhozás, a bíróságok működése, a munkahelyek elvesztésének szinte egyoldalú folyamatai, és a szociális szolgáltatások terén tapasztalható kizárólagosság egyaránt bizonyította. 1991. július 23-án a Szerb Köztársaság Nemzetgyűlése rendkívüli ülészakának hetedik ülésén elfogadták, majd törvénybe iktatták a hivatalos nyelvhasználatról szóló törvényt, amely kimondja: a Szerb Köztársaság hivatalos nyelve a szerbhorvát, hivatalos írásmódja pedig a cirill betűs. A harmadik paragrafus ugyan leszögezi: „A Szerb Köztársaság azon területein, ahol a nemzetiséghez tartozó személyek is élnek, a szerb nyelv mellett a nemzetiségek nyelvei és írásmódjai is hivatalos használatban vannak a törvényben foglaltak szerint.”⁶⁰ A törvénynek azonban nincs végrehajtási rendelete, elmaradt továbbá a kisebbségek nyelvhasználatáról szóló törvény kidolgozása és elfogadása is, ily módon Szerbiában csakis és kizárólag a szerb nyelv és a cirill írásmód vált hivatalossá. Ezt megelőzően, 1991. április 19-én a Szerb Parlament elfogadta az egyházi javak visszaszolgáltatásáról szóló törvényt, ám ez csak a pravoszláv egyházra vonatkozott.⁶¹ Az 1992. január 29-én kihirdetett szerb kormányrendelet nyomán életbe lépett körzetesítés a térség évszázadok során létrejött természetes régióit felszámolta, s a mesterségesen kialakított új körzeteken belül a magyarság már mindenhol kisebbségbe került.⁶²

A Vajdaság etnikai arányainak megváltoztatására azonban nemcsak a törvényalkotás jogi – és az egyébként nem működő jogszolgáltatás révén lehetővé vált erőszak – eszközeit használták Szerbiában. A horvát-szerb konfliktus kiéleződésének pillanatától, majd az ezt követő véres háború nyomán a horvátországi szerb lakosság tömegesen hagyta el a Knin környéki krajinát. 1992 őszén már százezrével érkeztek a menekültek Szerbia területére, jelentős részük éppen a Vajdaságba. A megközelítőleg 120 000 fős menekültáradat⁶³ újabb megpróbáltatást jelentett az

egyébként is megfélemlített kisebbségek, elsősorban a magyar és a horvát közösség számára. (Ezt példázta a szerémségi Herkóca és a környező horvát falvak esete is.) A Nagy-Szerbiáról szőtt álom szerb áldozatai elsősorban a Duna menti városokban települtek le, jelentősen megváltoztatva ezzel a tartomány etnikai arányát. Az 1990-es években a menekültek Apatin város lakosságának 13, Bács településnek 14, Šid kisvárosnak 15, Zombor⁶⁴ egykori vármegyeszékhely lakosainak 12, Beocsin iparvárosnak pedig 13 százalékát tették ki. Dobrica Vulović, a Szerb Köztársaság Menekültügyi Bizottságának elnöke 1992. július 8-án levélben fordult a községek polgármestereihez, elrendelve a rendkívüli állapot kihirdetését, s egyben közölte velük, hogy a központi számítások szerint a lakosság számához mérten hány menekültet kötelesek befogadni.⁶⁵ A rendeletet, immár nyomatékositva, az elhelyezési szempontokat is meghatározva a menekültügyi biztos 1992. december 14-i körlevelében megismételte, minekutána a menekültek tízezerszám nyertek zömében máig tartó „ideiglenes” elszállásolást Szabadka, Óbecse, Temerin, Újvidék, Szenttamás és Verbász környékén is. A gazdasági szankciók sújtotta Szerbiának – és ezen belül is elsősorban a Vajdaságnak – kimondhatatlan megterhelést jelentett a több százezer földönfutó elhelyezése és élelmezése, ezért a szerb kormány 58 millió dolláros segélyért folyamodott az EU-hoz.⁶⁶ A boszniai háború azután újabb menekültáradatot zúdított Szerbiára, s ennek következtében 1996 őszén csak a Vajdaságban újabb 140 000 fő elhelyezéséről kellett gondoskodni. Az etnikai arányok drámai változásáról tanúskodik, hogy amíg 1910-ben a Vajdaságban 29 százalék volt a magyarok aránya, az 1990-es évek közepére ez 13 százalékra csökkent.

Gábrity Molnár Irén mutatott rá: az 1990-es évek közepén a vajdasági magyarok demográfiai és etnikai helyzetét erőteljesen átalakították a menekült-hullámokban érkező betelepülők. 1996 májusában és júniusában Szerbiában hivatalosan is összeírták a menekülteket, számuk 646 066 fő volt. 1999-ben, a bombázások után Koszovóból további 350 000 fő érkezett. Ezzel 2000 tavaszára „Szerbiában a menekültek száma (becslés szerint) összesen 996 066 személy [volt]. Ez azt jelenti, hogy az 1991. évi nép-

⁶⁰ Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye; Belgrád, 1991. július 24. (97. szám)

⁶¹ Vissza a vagyont; Magyar Szó, 1991. május 22.

⁶² Ollóval szabdalta körzetek; 7 Nap, 1992. február 21.

⁶³ Polyvás József: Kopogtatnak a menekültek; Magyar Szó, 1992. október 23.

⁶⁴ H(ajnal) Á(rpád): Zombor községben – A lakosság tizenkét százaléka menekült; Magyar Szó, 1993. február 9.

⁶⁵ Tendenciózus telepítés – magyar egzodus?; Magyar Szó, 1992. szeptember 20.

⁶⁶ Za izbeglice potrebno 58 miliona dolara; Borba, 1992. december 15.

számlálás adataihoz viszonyítva (9 776 991 lakos) Szerbiában a lakosság 10%-a ma menekült jövevény. A Vajdaságnak 1991-ben 2 013 889 lakosa volt, 1996-ban regisztrált menekültek, betelepültek száma: 257 739 (ez 42%-a a szerbiai menekülteknek, Vajdaság lakosságának pedig 13%-a!).⁶⁷

1988 őszén az új szerb vezetés a tömegek szociális elégedetlenségét kihasználva a társadalom demokratizálását ígérte, s az antibürokratikusnak hirdetett „forradalom” keretében leszámolt a kommunista pártapparátussal. Ám e politikai küzdelem csak része – egyszersmind eszköze – volt annak a „szerb nemzeti forradalom”-nak, amely legfontosabb feladatának tekintette az éppen széthulló jugoszláv szövetségi államban élő minden szerbnek egy államba, az évszázadokon át megálmodott Nagy-Szerbiába történő egyesítését. Slobodan Milošević, minden szerbek nagy vezére 1991 nyarán az érdekérvényesítés politikai eszközeit föladva Európa egyik legjobban felszerelt hadseregének, a Jugoszláv Néphadseregnek minden fegyverével a korábbi államalkotó köztársaságok ellen fordult. A közel egy évtizedes háború pusztításainak, a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi embargó, a diplomáciai és a kulturális elszigeteltség okozta károknak, az ipari és mezőgaz-

dasági termelés katasztrofális csődjének, a mindmáig fel nem mért emberáldozatnak és az anyagi károknak végkimenetelét máig nem ismerjük. A volt Jugoszlávia magyarságának tragédiája iszonyatos. Rengeteg halott, sok tízezer menekült, üldöztetés, megfélemlítés, rablás és vagyonekbobzás, jogfosztottság, oktatási, művelődési intézményeinek fölszámolása, a megélhetési lehetőségek, a biztos egzisztencia elvesztése, a privatizációból történő kimaradás, a vallási üldöztetés, a gazdasági erővesztés – egyszóval a gyarmati függősége és alárendeltsége – vezetett oda, hogy az alig 300 000 fős kisebbség a végső fölmorzsolódás küszöbére ért. Minden anyagi és szellemi energiáját fölélte, s létkérdés a számára, képes lesz-e a balkáni exodussal a háta mögött tartalék energiák, rejtett szellemi potenciálok mozgósítására. Helyzete mindenképpen biztatóbb lenne, ha politikai önszerveződése és társadalmi-gazdasági érdekérvényesítése terén eljutott volna szuverenitása kiteljesítésének arra a szintjére – autonómiája kiépítésének arra a fokára –, amikor már döntéshozatali jogainak egy részét (még ha a legminimálisabbját is) a magáénak vallhatná. Közösségi vagyon, a közösség iránt elkötelezett szellemi vezetők és vállalkozó középosztály nélkül azonban nehéz jövő elé néz.

(1998; 2010)

Jeges Ernő: Montigny sur Loing, 1924 körül

⁶⁷ Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági lakosok migrációja*; In: *Sorskérdéseink – Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatának írásából* (szerkesztette Sebastyén Imre); Újvidék – a Magyar Szó kiadása, 2003. 48. p.